

О. Л. Чорнобай

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права,
labau@i.ua

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В НОВИЙ ЧАС (XVII–XIX ст.)

© Чорнобай О. Л., 2019

З'ясовано вплив філософсько-правових ідей періоду Нового часу, основних тенденцій розвитку логіки та риторики на формування теорії юридичної аргументації. Наголошено на визначальному впливу раціоналізму як нової наукової парадигми на формування нових підходів в аргументації. Проаналізовано зміну співвідношення логіки та риторики у філософському знанні та їх вплив на процес аргументування. Охарактеризовано філософські та філософсько-правові концепції, що здійснили найбільший вплив на формування юридичної аргументації Нового часу та сучасності.

Ключові слова: юридична аргументація; логіка; риторика; силлогізм; раціоналізм; індукція.

Е. Л. Чорнобай

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ АРГУМЕНТАЦИИ В НОВОЕ ВРЕМЯ (XVII–XIX вв.)

Выясняется влияние философско-правовых идей периода Нового времени, основных тенденций развития логики и риторики на формирование теории юридической аргументации. Отмечается определяющем влиянии рационализма как новой научной парадигмы на формирование новых подходов в аргументации. Анализируется изменение соотношения логики и риторики в философском знании и их влияние на процесс аргументации. Характеризуются философские и философско-правовые концепции, наибольшее влияние на формирование юридической аргументации Нового времени и современности.

Ключевые слова: юридическая аргументация; логика; риторика; силлогизм; рационализм; индукция.

O. L. Chornobai

Institute of Law and Psychology of Lviv Polytechnic National
University, Cand. of Legal Sciences,
Assoc. Prof. of the
Department of Theory and Philosophy of Law
labau@i.ua

PHILOSOPHICAL AND LEGAL DETERMINANTS FORMING LEGAL ARGUMENTATION AT THE NEW TIME (XVII–XIX CENTURIES)

The influence of philosophical-legal ideas of the period of the New Age, the main tendencies of the development of logic and rhetoric on the formation of the theory of legal

argument is revealed. It is emphasized the decisive influence of rationalism as a new scientific paradigm on the formation of new approaches in argumentation. The analysis of the correlation between logic and rhetoric in philosophical knowledge and its influence on the process of argumentation is analyzed. Characterized by philosophical and philosophical-legal concepts that have made the greatest impact on the formation of legal arguments of the New Age and modern times.

Key words: legal argumentation; logic; rhetoric; syllogism; rationalism; induction.

Постановка проблеми. Теорія юридичної аргументації має довгу історію. Її витoki сягають античних часів та пов'язані з іменами таких видатних мислителів, як Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека та інших. Проте, до цього часу у вітчизняній науці не здійснено комплексного аналізу історичних етапів становлення цієї галузі юридичного знання, а у наявних дослідженнях досить мало уваги приділяється такому без перебільшення знаковому етапу її розвитку, як період Нового часу.

Мета – проаналізувати вплив основних філософських течій та концепції Нового часу на розвиток теорії юридичної аргументації.

Аналіз дослідження проблеми. Сьогодні теорія аргументації стає все більш затребуваною серед дослідників. Так, теоретичний аспект становлення теорії аргументації досліджується О. М. Юркевичем. Логічні засади аргументації у філософському знанні детально проаналізовані Л. Г. Комахою. Історія становлення теорії аргументації висвітлюється у статтях І. Горохової, Л. Чорнобай. Юридичному аспекту аргументації присвячені праці О. Щербини, В. Кондратюка.

Виклад основного матеріалу. Становлення теорії юридичної аргументації у період Нового часу визначається кількома факторами. Перш за все, це загальне розчарування традиційною схоластикою та її догматизмом, що значно ускладнював поступ наукових знань. Середньовічна філософія ставила за мету обґрунтування релігійних постулатів, досягнувши, щоправда, на цьому шляху значних успіхів. Проте, накопичення емпіричних знань у природничих науках та стрімкий технологічний прорив у період XIV–XV ст. призвели до конфлікту пануючого релігійного догматизму із новими реаліями життя. Нова філософія епохи Відродження ставить собі за мету пізнання людини з її духовним світом, а в період Нового часу акцент переноситься на пізнання емпіричними засобами світу природного.

Людина в буттєвому і природно-правовому просторі наділена автономією, що полягає у пріоритеті її суб'єктивних прав. Під час морального і духовного становлення людини на основі норм природного права має вироблятися розуміння природно-правових засад, що стають стрижнем поведінкових актів у всіх сферах життєдіяльності людини [8, с. 39].

Мислителі епохи Відродження першими виступили з критикою схоластичної філософії та її авторитетного підґрунтя – логіки та риторики античності. Ця критика проявилась, по-перше, у формулюванні нового погляду на роль та місце логіки та діалектики в риторичі, а по-друге – у трансформації самої риторики, яка все більше перетворюється на стилістику писемної мови. Класична риторика поєднувала в собі методи та засоби логіки і філософії для досягнення переконливості промови із власне риторичними правилами побудови тексту та його емоційним виголошенням. Однак така модель, широко застосовувана в схоластиці, перестала задовольняти мислителів Відродження, які почали розглядати її як «мистецтво вираження думок за допомогою мови, головним чином літературної». Одним із перших такий погляд на риторику здійснив французький мислитель Омер Талон [9, с. 36].

Його сучасник П'єр Раме пішов також намагався подолати вади схоластичної філософії та здійснив спробу реформи логіки. Середньовічна інтерпретація аристотелівської логіки змусила Раме піддати сумніву як оригінальну систему силогістики «батька логіки», так і його погляди на відмінність між знанням та судженням, аналітичними та діалектичними судженнями. «Аристотель, або більше точно, послідовники його теорій, – писав Раме, – вважали, що існує

дві родових розбіжності або дискусії, одні з яких застосовуються в науці і називаються Логікою, а інші – мають справу з судженнями і називаються Діалектикою. Однак, попри всю повагу до таких великих вчителів, вони багато в чому були неправими. Насправді обидва ці терміни, Діалектика і Логіка, позначають ту ж саму річ ... До того ж, хоча наші знання про речі й розглядаються як необхідні і наукові, або як випадкові і фактичні судження, на зразок того, як ми сприймаємо всі кольори як незмінні чи мінливі, так само Діалектика і Логіка є тією ж самою доктриною суджень про будь-що» [9, с. 38].

Започаткований мислителями Відродження відхід від класичної античної риторики поглибив також її розмежування з логікою. «В епоху Відродження гуманісти критично поставилися до поради Цицерона про з'єднання філософії з красномовством, справедливо вважаючи, що отримана в спадок від Середніх віків схоластична філософія не може допомогти в реформуванні риторики. Тому поступово розрив між ними збільшувався: риторика з мистецтва переконання перетворювалася в технічну, спеціальну дисципліну про стилі писемного мовлення, а філософія і логіка стали орієнтуватися на дослідження процесів відкриття. Такий поворот ясно видно вже в працях П'єра Рама, який розглядав логіку і діалектику насамперед як мистецтво відкриття і обґрунтування нових істин. Ця тенденція значно посилилася під впливом бурхливого розвитку природознавства і дослідних наук в період Ренесансу і Нового часу» [9, с. 39]. Останнє твердження більшою мірою стосується континентальної філософії, натомість в Англії класична традиція, що обстоювала плідність співпраці риторики та філософії продовжувала панувати ще досить довго.

Розмежування логіки та риторики, а також уже згадуване розчарування схоластиком призвели до того, що в період Нового часу мислителі намагались реформувати філософію, переглянувши предмет її досліджень, та перетворити логіку на інструмент здобуття нових знань. Більшість критичних висловлювань на адресу логіки мали на меті перетворити її з засобу обстоювання вже відомих істин на інструмент аргументації, пошуків і систематизації тих фактів та емпіричних даних, які допомогли б обґрунтувати нові гіпотези в науці.

Над переосмисленням завдань риторики розмірковував англійський філософ Френсіс Бекон. У своїй праці «Прогрес пізнання» він здійснив спробу пристосувати аргументаційну частину риторики до зростаючих потреб емпіричних наук, перетворивши її таким чином в метод наукового переконання. Бекон розробив та обґрунтував індуктивний метод, систематизував та сформулював його основні правила, які дозволяють будувати умовиводи з емпіричного досвіду. Як зазначає Г. Рузавін, «те, що у Аристотеля виступало під іменем діалектичних міркувань, орієнтованих на врахування думок та заснованих узагальненні буденного досвіду, у Бекона перетворилось у індуктивний метод досліджень... В той час, коли аристотелівська теорія обмежувалась в основному так званою сумативною індукцією, де висновок робиться за допомогою простого перерахунку схожих випадків, беконівську індукцію часто характеризують як елімінативну, оскільки вона заснована на елімінації, або виключенні, тих випадків, які не наділені шуканими якостями» [9, с. 40]. Такий «заперечний» підхід досить часто застосовується і в сучасній аргументації.

Бекон одним з перших серед сучасників порушив питання створення так званої металоґіки – «науки судження про судження», яка повинна була стати загальною теорією доказовості. «Її ідейні передумови визначають філософсько-правові рішення широкого кола принципових питань побудови теорії права, природи закону і законотворчості, судочинства, застосування законів, прецедентів та їхнього тлумачення, а також соціально-політичних умов ефективної організації правової системи» [10, с. 22].

Зв'язок аргументації (чи, вірніше, окремих її засобів) з досвідом простежується у поглядах іншого видатного мислителя Нового часу Рене Декарта. Його основна праця «Міркування про метод» по праву вважається однією з основоположних у методології наук. Як і Бекон, Декарт досить скептично ставився до силогізмів, особливо в їх схоластичній інтерпретації, вважаючи що істинне знання досягається лише поєднанням досвіду, чуттів та спостережень у поєднанні з бездоганністю міркувань.

Основоположним елементом у методології Декарта є концепція «універсального сумнів». Її суть полягає у тому, що для осягнення дійсної сутності речей природного походження чи створених

людиною, потрібно «звільнити своє уявлення від усіх недосконалих ідей, які існували в ньому раніше, серйозно взятися за формування нових ідей, використовуючи для цього всі здатності свого розуму» [7]. Завдання методологічного сумніву полягає у пошуку такої опори для побудови міркування, яка б не викликала жодного, навіть найменшого сумніву. Як справедливо зазначає Л. Комаха, «Декарт бореться із скептицизмом за допомогою самого скептицизму, тобто методом “«від супротивного”: сумніваючись у всьому і відкидаючи все те, у чому можна засумніватись, він знаходить першооснову достовірності людського пізнання... Р. Декарт до крайності радикалізував сумнів, перетворивши його в аргумент доказу» [5, с. 72].

Мислитель сам визначив таку «відправну точку» будь яких міркувань, висловивши її у формулі «Я мислю, отже, я існую», яка, за висловом М. Гайдеггера, стала основоположною для всієї новоевропейської філософії та культури мислення загалом. Філософія Декарта з її акцентом на мисленні як вихідному пункті інтелектуальної аргументації дозволила побудувати нову науку, достовірну, доказову аподиктичну логіку і філософію, а принцип універсального сумніву, реалізація його цілей і завдань, механізми дії та послідовність етапів сформував техніку мисленнєвого експерименту, удосконалив методологію філософської та логічної аргументації.

Попри беззаперечні заслуги Декарта в розвитку загальнонаукової методології, його праці майже не зачіпають суто юридичних питань. Натомість Готфрід Вільгельм Лейбніц порушив проблему виявлення базових правових конструктів як необхідних і достатніх підстав для подальшого аналізу правових проблем [10, с. 23]. На відміну від багатьох своїх сучасників, він високо цінував винахід силогізму як логічної форми мислення, вважаючи його одним із найкращих і найважливіших відкриттів людського духу, свого роду універсальною математикою [6, с. 492–493]. Лейбніц розвинув аристотелівську систему можливостей («можливо», «неможливо», «необхідно»), доповнивши її суто правовими модальностями («обов'язково», «дозволено», «заборонено», «байдуже»).

Лейбніц уперше формулює три принципові питання, з якими зустрічається раціональне обґрунтування в сфері права:

- 1) Як калібрувати Баланс Підстав?
- 2) Як гарантувати надійність самих «терезів Феміди» для встановлення цього балансу, тобто застосовуваних логічних методів?
- 3) Як установлювати підходящу процедуру зважування?

Попри те, що мислитель не дав вичерпних відповідей на ці питання, їхня постановка визначила напрямки в розробленні життєво важливих проблем процесуального права і логіки прийняття судових рішень [10, с. 23].

Значний внесок у розвиток власне юридичних аспектів аргументації зробив італійський мислитель Чезаре Бекарія. Зокрема, він наголошував на важливості точного і логічного формулювання судового доведення, яке зводиться до юридичного силогізму. У трактаті «Про злочини і покарання» Бекарія писав: «Із приводу кожного злочину суддя повинен побудувати правильний умовивід. Більший засновок – загальний закон, малий – діяння, противне або згодне з законом; висновок – свобода або покарання. Якщо суддя за примусом або за своєю волею зробить, замість одного, хоча б тільки два умовиводи, то ні в чому не можна бути упевненим» [10, с. 24].

На відміну від іншого видатного теоретика права Шарля Луї Монтеск'є, Бекарія категорично не приймав позицію, згідно з якою при формулюванні аргументації у судовому процесі слід керуватися духом законів. З огляду на взаємопов'язаність людських ідей (мотивів) та діянь та їх складність, а також зважаючи на мінливість і варіативність особистісних переконань «дух закону залежав би, отже, від доброї або дурної логіки судді, від доброго або поганого стану його травлення, він залежав би від сили його пристрастей, від його слабкостей, від його ставлення до потерпілого і від усіх найменших причин, що змінюють у непостійному розумі людини образ кожного предмета. От чому доля громадянина вирішується не однаково при проходженні справи через різні суди, а життя нещасливих стає жертвою помилкових умовиводів або хвилинних настроїв

судді, який приймає за справедливе тлумачення хибкий вивід з неясних уявлень, що хвилювали його розум. От чому той самий суд за ті самі злочини в різний час призначає різні покарання: він керується не словом закону, точним і незмінним, а допускає оманну мінливість тлумачень» [1, с. 77–78].

Особливої уваги заслуговує аргументація Бекарія на користь відміни смертної кари, оскільки це була чи не перша в історії, теоретично обґрунтована позиція юриста. За винятком надзвичайних обставин (збереження існуючого державного ладу чи боротьби нації за свободу), смертна кара розглядалась мислителем як неприйнятна та невинуватна. Аргументи Бекарія зводились до наступного: відповідно до природного права, людині не властиво бажати собі смерті, а отже – вона не може надати таке право іншому. Смертна кара – це «війна нації проти громадянина», тобто повернення до природного стану. На практиці багатовіковий досвід показує, що загроза, смертної кари не зупиняє злочинця, натомість набагато ефективнішим є довічне позбавлення волі. А та обставина, що смертна кара століттями існувала майже у всіх народів, не виправдовує її застосування надалі, оскільки сприяє поширенню в народі озлобленості і аморальності. Невинуватна вона, продовжує Бекарія, і з погляду юридичної – застосування такого роду покарання може бути результатом помилки суддів, яка стає вже непоправною [2, с. 237].

Своєрідним підсумком розвитку класичних концепцій аргументації у філософії права і логіці наприкінці XVIII – на початку XIX ст. стали праці англійського філософа-мораліста Джеремі Бентама. У трактаті «Про судові докази» він намагається розв'язати проблему виникнення прав і обов'язків у праві. Апелюючи до природного права, він наголошує, що законодавець повинен керуватись принципом суспільної користі, відповідно до якого неприпустимо покладати на людину нові обов'язки, не наділяючи її паралельно новими правами.

Як зазначає О. Юркевич, Бентам уперше з часів Аристотеля і Цицерона доводить філософсько-правову теорію обґрунтування до рівня загальної теорії судової аргументації [10, с. 24]. Обов'язок судді англійський мислитель бачить у розгляді доказів, їх порівнянні і прийнятті рішень на підставі їхньої імовірної сили, мистецтво судочинства є мистецтво користуватися аргументами, заснованими на фактах, та їх реалістичної оцінки.

Бентам розробляє складну систему класифікації таких фактів, які, залежно від рівня складності можуть розбиватись на простіші; на противагу загальній логіці, яка послуговується двома видами аргументів – *adrem* і *adhominem* (до речей і до людей) – у своїй «судовій логіці» розширює і поглиблює цю класифікацію, наближаючи її до практичних потреб правової оцінки фактів [10, с. 24–27].

Мислитель багато уваги приділяв питанням реформування законодавства, яка передбачала, на його думку, реформу моралі. В своїх працях «Вступ до основ моралі і законодавства» та «Деонтологія, або Наука про мораль» Бентам прагнув звільнити ставлення до законодавства від крайнощів апатії і декларацій прав і поставити його на міцний базис емпірично встановлених моральних начал, виходячи з яких теорія права повинна була сягати до спеціальних розділів законодавства. Відмовляючись від уявлення про «готових» абстрактних засадах моралі (і законодавства), Бентам намагався побудувати всеосяжну теорію людських дій на підставі незаперечних даних досвіду за допомогою емпіричного і аналітичного методу, вимагав відповідального вживання термінів.

Висновки. Період Нового часу став найбільш плідним у контексті становлення теорії юридичної аргументації з часів античності. Цей період супроводжувався стрімким розвитком природничих наук, який, своєю, чергою, вимагав більш достовірних методологічних підстав пошуку та обґрунтування нових знань. Теоретичною основою для нової науки стала раціоналістична філософія, яка зосередилась не на пізнанні надприродних сутностей та обґрунтуванні існування Божого, а на здобутті нових знань, експерименті та пошуку достовірних підстав для

умовиводів. Розчарування середньовічною схоластикою, яке почалось в епоху Відродження, змусило мислителів цього періоду критично переглянути здобутки класичної філософії, логіки та риторики, переосмислити їх без огляду на авторитети на віддаленість у часі. Праці Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбница стали методологічною основою для розвитку науки, заклавши основи теорії аргументації загалом та юридичної аргументації зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Стелс, 1995. 302 с. 2. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / под ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Э. Лейста. Москва: Издательство «Зерцало», 2006. 568 с. 3. Кістяник В. І. Правова аргументація: сучасні підходи до її розуміння в зарубіжних дослідженнях // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 20–22. 4. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві // Вісник Конституційного Суду України. № 6. 2016. С. 167–180. 5. Комаха Л. Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 360 с. 6. Лейбниц Г. В. Сочинения: в 4-х т. Москва: Мысль, 1983. Т. 2. 686 с. 7. Панкратов Д. В. О некоторых модификациях логики аргументации // Научно-техническая информация. Сер. 2. Информационные процессы и системы. 1999. № 1–2. С. 76–82. 8. Романова А. С. Методологічний алгоритм правового людинорозуміння // Право і суспільство. 2017. № 4, ч. 2. С. 38–41. 9. Рузавин Г. И. Методологические проблемы аргументации. М., 1997. 204 с. 10. Юркевич М. О. Титов В. Д., Куцепал С. В. та ін. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2015. 336 с.

REFERENCES

1. Bekkaria Ch. *O prestuplenijah i nakazaniyah* [About crimes and punishments]. Moskva: Stels, 1995. 302 p. 2. *Istorija politicheskikh i pravovyhuchenij* [History of political and legal studies]. Uchebnikdljavuzov / Podredakciejdokt. jurid. nauk, professora O. Je. Lejsta. Moskva: Izdatel'stvo «Zercalo», 2006. 568 p. 3. Kistyany`k V. I. *Pravova argumentaciya: suchasni pidxody` doiyi rozuminnya v zarubizhny`x doslidzhennyax* [Legal argumentation: modern approaches to its understanding in foreign studies] // Naukovizapy`sky` NaUKMA. Yury`dy`chninauky`. 2012. T. 129. pp. 20–22. 4. Kozyubra M. I. *Teoriya yury`dy`chnoyi argumentaciyi ta yiyi osobly`vosti v konsty`tucijnomu sudochnstvi* [Theory of legal argumentation and its peculiarities in constitutional proceedings] // Visny`kKonsty`tucijnogo SuduUkrayiny`. No. 6. 2016. pp. 167–180. 5. Komaxa L. G. *Logichnizasady` argumentaciyi u filososfs`komuznanni* [Logical bases of argumentation in philosophical knowledge]: monografiya. Ky`yiv: Centr uchbovoyi literatury`, 2015. 360 p. 6. Lejbnic G. V. *Sochinenija* [Writings]: v 4-h t. Moskva: Mysl', 1983. T.2. 686 p. 7. Pankratov D. V. *O nekotoryh modifikacijah logiki argumentacii* [On some modifications of the logic of argumentation] // Nauchno-tehnicheskajainformacija. Ser. 2. Informacionnye processy i sistemy. 1999. No. 1–2. pp. 76–82. 8. Romanova A. S. *Metodologichny`j algory`tm pravovogo lyudy`norozuminnya* [Methodological Algorithm of Legal Human Understanding] // Pravo i suspil`stvo. 2017. No. 4, ch. 2. pp. 38–41. 9. Ruzavin G. I. *Metodologicheskie problemi argumentacii* [Methodological problems of argumentation]. M., 1997. 204 p. 10. Yurkevych M. O. Ty`tov V. D., Kucepal S. V. tain. *Yury`dy`chna argumentaciya. Logichni doslidzhennya* [Legal argumentation. Logical researches]: monografiya. 2-ge vy`d., pererobl. tadopov. Xarkiv: Pravo, 2015. 336 p.

Дата надходження: 17.01.2019 р.